

A TANYA ÉS A ZÁRT TELEPÜLÉS KAPCSOLATA — TÁRSADALOMFÖLDRAJZI MEGKÖZELÍTÉSBN

DURÓ ANNAMÁRIA

A II. világháborút követő évtizedek településformáló folyamatai kényszerpályára terelték a magyar tanyarendszert:

1. A nagyüzemi termelés fokozatos térnyerése megingatta a magánbirtoklásra épülő tanyás gazdálkodás alapjait. Bár a szocialista mezőgazdaság „magyar modelljében” a kistermelés is helyet kapott, a szakszövetkezeti tagok és a háztájin kívül még részes vagy bérelt földet is művelő técesz-tagok csupán a magánhasználat előnyeit élvezhetik.

2. A Tanyai Tanács (1949—1951) határozata alapján több mint száz tanyaközpontot jelöltek ki azzal a céllal, hogy zárt településekbe tömörítsék a „kintvaló népet” (Orbán 1980). A község-hálózat sűrítése a mezővárosi tanyarendszerek szétrombolását jelentette.

3. A külterületi építési tilalom még az öncsőből történő fejlesztés lehetőségétől is megfosztotta a kinn élőket; a tanyai életforma modernizálása előtt csak a hetvenes évek villamosítási programja nyitotta meg az utat.

A népszámlálások adatai szerint kétségtelen, hogy 1949 után a külterületi népesség fogyása vált a tanyai átalakulás meghatározó tendenciájává, noha a csökkenés mértékét és ütemét tekintve — regionális léptékben és mikrokörzeteken belül egyaránt — jelentős területi különbségek tapasztalhatók (Beluszky 1983). Míg pl. a Tiszántúlon Szarvas—Békéscsaba, illetve Debrecen és Nyíregyháza környékét kivéve ez idő alatt mindenütt előrehaladt a tanya-főszámolódás folyamata, a Duna—Tisza közti Homokhátságon a korlátozások ellenére is életképesnek bizonyult az a település- és gazdálkodási rendszer.

A fennmaradás lehetőségei csak településszinten tanulmányozhatók.

Erdei Ferenc számára, valahányszor „a tanyát” vette vizsgálat alá, területi és társadalmi szempontból egyaránt mezőváros és tanyavilága jelentette a kutatás alapegységét (Erdei 1942). Úgy tekintett a tanyák népére mint az adott mezővárosi társadalom egy területi csoportjára (Erdei 1935).

Az időközben lezajlott közigazgatási változások átfomálták az Alföld településhálózatát: a rajdandvult mezővárosok többségének tanyavilága — részben (Kecskemét) vagy teljes egészében (Szeged) — új települések, ún. tanyaközségek külterületévé lett. Ezek a tanyás határrészek „kettős vonzásba” kerültek: múltjuk az egykori anyavároshoz, jelenük pedig mostani faluközpontjukhoz fűzi őket, így egyiktől elszakítva sem vizsgálhatók. A magyar tanyát ugyanis éppen a zárt településhez fűződő különleges kapcsolatok teszik sajátos szórvánnyá.

Hol a helyük a mai tanyáknak ebben a kapcsolatrendszerben? A szegedi határból önállósult Szatymaz és Zákányszék példáján ezt igyekeztem meghatározni. E két, forgalmi helyzetét, történeti múltját és a helyi szövetkezet típusát tekintve egyaránt különböző tanyaközség együttes vizsgálata többféle tényező elemzésére nyújtott lehetőséget.

A társadalomföldrajzi megközelítés lényege

Lakóhely és munkahely térbeli együttese — a településföldrajz tanyafogalma (Mendöl 1941) nemcsak azért szorul pontosításra, mert az emberi életvitelhez a fentiekén kívül más tevékenységi körök is hozzátartoznak, hanem azért is, mert a tanya sem mint lakóhely, sem mint munka hely nem a régi már:

1. A mai tanyákhoz nemcsak állandó lakosként lehet kötődni; léteznek gazdálkodásra vagy hobbicélra használt időszakosan lakott tanyák is. Ezek csupán „tartozékai” az otthonnak, let legyen falubeli, városi vagy akár egy másik tanya lakója a tulajdonosuk.

2. A tanyai gazdaság napjainkban csak a magángazdálkodók és a szakszövetkezeti tagok számára jelenti „a munkahelyet”, azaz az első gazdaság színterét; a többi foglalkozási csoport képviselői és a nyugdíjasok — ha élnek a kistermelés adta lehetőségekkel — tanyáikon a második gazdaság szereplői.

A „kizárólagos lakóhely” és a „teljes értékű munkahely” funkció elvesztése a zárt településhez való hozzászerveződés jele. A szocializmus által pusztulásra ítélt, majd „átmenetinek” te kintett tanyarendszer tehát mégiscsak beilleszkedik a modernizálódó településhálózatba. De hogyan?

Társadalomföldrajzi megközelítésben új értelmet nyerne a tanyai lét térbelisége.

E szemlélet (irányzat? önálló diszciplína?) képviselői a helyi társadalom és a településkörnyezet viszonyaként értelmezik az ember- tér kapcsolatrendszer (Berényi 1984). Abból indulnak ki, hogy a finoman rétegzett helyi társadalom egyes csoportjai különböző térformáló erővel rendelkeznek. Ezek az embercsoportok az ún. társadalmi alapfunkciókon — munka, lakás, el látás, képzés, üdülés, közlekedés—kommunikáció, közösségben élés — keresztül fejtik ki környezetalakító tevékenységüket. A hét alapfunkció gyakorlása meghatározott tér-részletekhez intézményekhez, illetve épített berendezésekhez kötődik, melyek számára a településkörnyezet ad keretet (Berényi 1983).

Azokat a térbeli összefüggéseket, amelyek a településkörnyezet kialakulása, fejlődése és jelen tértagozódása, valamint a helyi társadalom sajátos térszerkezete között fennállnak, az egyes társadalmi alapfunkciók és az azokat működtető társadalmi csoportok térkapcsolata alapján lehet megragadni (i. m. 38.). E térkapcsolatok az emberek életvitellel összefüggő — azaz a lakó helyről induló és az adott alapfunkciót hordozó tér-részlet felé tartó — mozgásai útján határozhatók meg; irányuk térbeli, intenzitásuk pedig időbeli koordinátákkal jellemezhető (Mészáros 1989).

A tanyaközség több szempontból is megfelelő kerete lehetne ilyen jellegű vizsgálódásoknak

1. Már az elnevezés utal arra, hogy „osztott településről” van szó. Ez a települési megosztottság lehetővé teszi, hogy az itteni helyi társadalom csoportjai között állandó lakóhelyük térbeli elhelyezkedése alapján is különbséget tegyünk, s ennek függvényében elemezzük kapcsolatrendszerüket. Így kiderülne, mit jelent a falu a tanyaiak, s mit jelent a tanya a falubeli életében.

2. A tanyaközségek településközi kapcsolatait színezi, hogy az a város, amelynek határából önállósultak, lakóik számára nem egyszerűen „a várost”, hanem az egykori „anyavárost” jelenti.

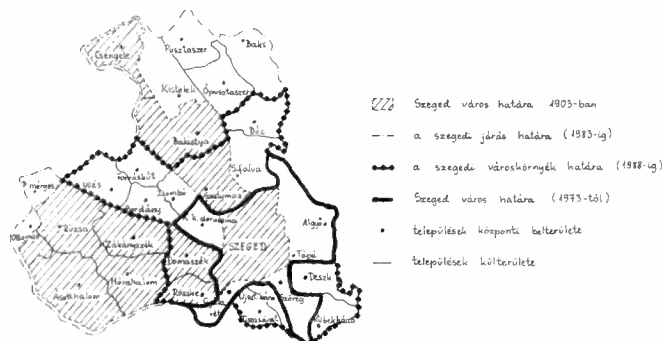
3. A területi összefüggések vizsgálatát teljesebbé tenné, ha a helybeliek tanyaközségen belüli, illetve kifelé irányuló mozgásain túl a „második otthonokhoz” (kiskertek és hobbitanyák) kötődő, befelé mutató térkapcsolatokat is föltérképeznénk.

Szatymaz és Zákányszék tanyavilágának kapcsolatrendszerét a két település 1:10 000 méretarányú külterületi térképéből és a helyi tanács lakónyilvántartások 1987. évi adataiból kiindulva igyekeztem föltárni. A kinn élők közül minden hatodik ház lakóit sikerült bevonnai a kérdőíves adatgyűjtésbe; tanyáik az állandó külterületi lakhelyek 17-17%-át képviselik. A kérdezettek kiválasztása a családszerkezet típusa (társadalmi szempont) és tanyájuknak a faluközponttól való távolsága (térbeli szempont) alapján történt.

A tanyafejlődés szegedi útja

Szeged esetében a talajadottságok zonális változására épült a határhasználat övezetes rendszere, a kiskun területek közbeékelődése miatt azonban csak a város körüli feketeföldek alkothattak összefüggő övezetet, a homoki kaszálók és a külső legelők nem (Juhász 1975). A két nagy határ-rész elkülönülése a tanyásodás későbbi menetére is kihatott: Alsótanyát túlnyomórészt a paraszti Alsóváros, Felsőtanyát pedig az iparosok—kereskedők lakta Felsőváros szülőttei népesítették be (Bálint 1976).

A szegedi tanyafejlődést nemcsak a korai kezdetek (Solymosi 1980) és a művelési ágak harmóniája (Balogh 1965) teszik sajátossá. A helyi földbirtok-politikának köszönhetően a hagyományos városi ház—tanya kétlakiság itt sohasem volt olyan tartós, mint más tanyás városok — pl. Debrecen — esetében. Szeged határában ugyanis városi háztulajdon nélkül is lehetett tanyaföldet szerezni (Juhász 1975), sőt, a múlt században elindított földbérlet-akciók révén maga a város is telepített szórványokat (Barabás 1961; Erdei 1942). Az állandó és teljes kitelepülés megkönnyítette a tanyavilág önállósulását, amely — közigazgatási értelemben — 1949-ben következett be. Alsótanya területén hat, Felsőtanyáén három tanyaközség született. (Üllés, Bordány, Zsombó és Forráskút is ekkor alakult Kiskundorozsma határából. *I. ábra*)

I. ÁBRA

Tanyaközségek a szegedi határban

Csatári B. 1980 nyomán

A községesítési törekvések sikerét bizonyítja, hogy a szegedi földön kijelölt tanyaközpontok mindegyike életképes faluvá formálódott, sőt, közülük Mórahalom — az egykori Alsóközpont — még a városi rangot is elnyerte (1989). Az ellenhatás erejét mutatja azonban, hogy valamenyny tanyaközség „osztott település” maradt, igaz, olyan „osztott település”, amelynek belterülete — lélekszámát és kiterjedését tekintve egyaránt — a külterület rovására gyarapodik.

I. TÁBLÁZAT

A szegedi tanyaközségek néhány jellemző adata

Település	Területe (ha)	Állandó (jelenlevő) népesség összesen (fő)					A külterületen élők aránya (%)		
		1980	1949	1960	1970	1980	1987	1960	1970
Ásotthalom	12255	8062	6542	5942	4966	4271	91,5	83,5	65,0
Balástya	10995	6369	5722	5238	4375	3843	89,9	84,6	75,2
Csengele	6066	3680	3643	3154	2707	2429	90,7	85,7	73,1
Domaszék	5214	4338	3955	3574	3320	3133	99,7	92,5	77,6
Mórahalom	8314	6732	6142	5859	5997	5753	70,7	60,4	41,1
Röszke	3663	4227	4186	3742	3517	3093	41,3	42,3	29,3
Rúzsa	8468	4469	4103	3662	3182	2914	92,6	87,6	76,4
Szatymaz	5382	3897	4007	4148	3781	3494	88,8	79,1	69,4
Zákányszék	6606	3468	3393	3293	3050	2811	90,6	84,9	68,8

Források: 1. A népszámlálások Csongrád megyei kötetei;

2. Csongrád Megye Statisztikai Évkönyve, 1987.

A statisztikai adatok szintjén csak a koncentráció folyamatát lehet nyomon követni. De mi történt az elhagyott tanyákkal?

A tanyaközponttól a tanyaközségig

Zákányszék területe Alsótanyához, Szatymazé pedig Felsőtanyához tartozott a községgé alakítások előtt (*l. ábra*). Természetföldrajzi szempontból ez nem jelent lényeges eltérést, a forgalmi helyzet tekintetében viszont annál inkább. Felsőtanya ugyanis a vasúti és a közúti közlekedés fővonalainak irányába esett, Alsótanyát ellenben csak a Város által épített műút és a kisvasút (1925–1975) kapcsolta Szegedhez.

A két homoki tanyaközség ma is különböző lehetőségeket kínál az ott élők számára, önálló településsé válásuk útja azonban párhuzamba állítható. Ez „kettős elkülönülést” jelent:

1. Kifelé: elkülönülés a szomszédos településektől. Az új község határok addig összetartozó szegedi határrészeket választottak el egymástól és idegen testeket fűztek össze. Szatymaz településrészei — Őszeszék, Külső- és Belső-Szatymaz — pl. a maguk életét élték a faluvá szervezés előtt. Hogy különállásukat máig megőrizték, abban a területükön gazdálkodó három termelőszövetkezetnek is része van. Zákányszék integrálódását megkönnyítette, hogy az „Egyetértés” szakszövetkezet a tanyaközség egyetlen mezőgazdasági nagyüzeme.

2. Befelé: a belterület és a külterület elkülönülése. Egyik faluközpont helyét sem újonnan választották meg annak idején; Zákányszék településmagját pl. az 1842-ben emelt „Lengyelkápola” alkotja (Bálint 1976). 1950-ben, amikor „Lengyelből” Zákányszék lett, 27 lakóház jelentette a belterületet — ma 436 (1987). Mivel azonban az építkezés csak a lehetőségét teremti meg a beköltözésnek, a belterületen élők számarányának növekedése sokkal többet mond a faluvá válás útjáról (1. Táblázat).

A belső népesség-átcsoportosulás egyik községben sem vezetett a tanyavilág drámai elnéptelenedéséhez: a meglévő szatymazi és zákányszéki tanyák kétharmada még mindig állandóan lakott. És fokozatai vannak a lakatlanságnak is (2. Táblázat):

2. TÁBLÁZAT

Tanyatípusok a szatymazi és a zákányszéki határban

	Zákányszék		Szatymaz	
	A tanyák száma	A meglévő tanyák %-ában	A tanyák száma	A meglévő tanyák %-ában
Hiányzó tanyák összesen	87	10,5	75	7,7
Meglévő tanyák összesen	831	100,0	973	100,0
1) Állandóan lakott	563	67,7	661	67,9
Térképen azonosítható	560	—	646	—
A vizsgálatban szerepelt	96	—	110	—
2) Időszakosan lakott	247	29,8	274	28,2
3) Tanácsi vagy szövetkezeti tulajdon	8	0,9	14	1,4
4) A tulajdonos vagy lakóhelye ismeretlen	13	1,6	24	2,5

Forrás: A számítások a helyi tanácsi nyilvántartások adatain alapulnak.

1. Kétségtelen, hogy a tanyák egy része a szó szoros értelmében áldozata lett ennek az átrendződésnek. Nagyságrendjükre a hiányzó tanyaszámokból, területi elhelyezkedésükre pedig a téesz-táblák, majorok, valamint a két belterület fekvéséből lehet következtetni.

2. Jóval kevesebb az olyan „tanya”, amely mint épület ma is áll, de nagyüzemi tulajdonban vagy tanácsi kezelésben van. („Téesz-tanyák”, boltok, csárdák, iskolák stb.)

3. Akadnak ugyan romok is, a legtöbb elhagyott tanya mégis időszakosan lakottá válik. Ezzel csak a hagyományos értelemben vett tanyai életmód folytonossága szakad meg; az ilyen tanyák új szerepkörben élnek tovább.

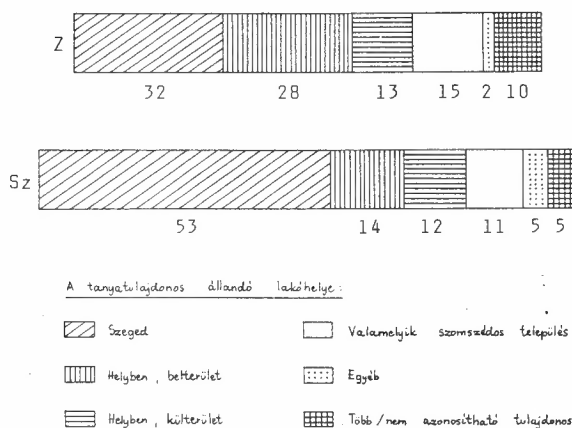
Erdei Ferenc úgy határozta meg az időszakosan lakott tanyákat, hogy azok még nem állandóan lakottak (Erdei 1942). Ma viszont éppen fordított a helyzet: ezeknek a tanyáknak már nincsen állandó lakójuk. A „kétfelé való lakás” főbb változatai (2. ábra) a tanyáról való visszavonulás útjaiként is értelmezhetők:

„Tanya—tanya” viszonylatban is lehet kettős életet élni, bár ez még inkább a kötődés, semmint az elszakadás jele. Szatymazon, a téesz-faluban akad rá több példa. Két tanyával rendelkezni ugyanis annyi, mint nagyobb földterületen gazdálkodni.

Vannak olyan családok, akik a faluba költözés után is megtartják tanyájukat, mert tanya és gazdálkodás számukra ugyanazt jelenti. A külterületen élők egy része ugyanakkor szintén rendelkezik belterületi házzal — ha nem a saját falujában, a szomszéd települések valamelyikében. (A fölkeresett zákányszéki családoknak 35,4; a szatymaziaknak 15,4%-a tartozik közéjük.)

Egyazon folyamat, a „fokozatos visszavonulás” állomásai ezek. A tanya és a faluközpont közötti kettős életvitelnek családon belül és generációs váltásban egyaránt többféle változata lehetséges attól függően, hogy „kintről be” vagy „bentről ki” járnak az emberek.

Ha megszűnik a belső utánpótlás, idegenek, főként szegediek foglalják el a visszavonuló tanyaiak helyét. Hétfélig tanyáik az egykori „város- tanya” kettősség új formáját jelentik. (Elgondolkodtató, hogy mindkét bemutatott tanyaközség esetében ez utóbbi kapcsolódás a legérősebb.)

2. ÁBRA

Az időszakosan lakott tanyák %-os megoszlása tulajdonosaik állandó lakóhelye szerint
(Zákányszék esetében 247, Szatymaz esetében 274 tanyát jelent a 100%)

A mai tanyaközségek külterületén lévő időszakosan lakott tanyák — amint azt Szatymaz és Zákányszék példája mutatja — nem köthetők kizárólagos igénnyel sem a faluközpontokhoz, sem az egykori anyavároshoz; a község-hálózat sűrítése a zárt településhez fűződő lakóhelyi kapcsolatok „szóródásához” vezetett.

Az időszakosan lakott tanyák léte azt bizonyítja, hogy a külterületi népesség fogyása nem feltétlenül azonos a tanyapusztulás mértékével. Tanyáink e csoportja azonban szinte teljesen kívül rekedt a településföldrajzi kutatások körén. Nemcsak azért lenne fontos mielőbb tisztázni a szerepüket, mert jelentős — és valószínűleg növekvő — arányt képviselnek, hanem azért is, mert a településhálózati kapcsolódás új elemeit sejtethetjük bennük.

A mai tanyák lakói

Csökkenő számuk és arányuk ellenére még mindig a tanyaiak alkotják a kiválasztott települések helyi társadalmának legnépesebb csoportját (1. táblázat). A falubeliektől az különbözteti

meg őket, hogy a külterületen van a lakóhelyük, az időszakosan lakott tanyák tulajdonosaitól pedig az, hogy az év minden szakában kinn élnek.

Különböző térformáló erővel rendelkező csoportjaik — a társadalomföldrajz alapelveit követve — az alábbi szempontok szerint jellemezhetők. (A külterületen élő családok összetételének, illetve az egyes családtagok életkorának ismeretében bővíthető volt a kerdezettek köre. Az elemzés többi része a reprezentatív kérdőívek adataira épül.)

Korösszetétel. Mindkét község tanyáin az 55–65 évesek vannak jelen a legnagyobb arányban, azok tehát, akik közvetlenül 1945 után, az utolsó nagy kirajzási hullám idején alapítottak családot. Gyermekeik jó része is itt maradt, a házasságkötés előtt álló 15–20 évesek viszont már csak reménybeli utánpótlást jelentenek. Szatymazon különösen szembetűnő a fiatal nők hiánya.

A hatvan éven felüliek viszonylag kicsiny számaránya a bizonyosság arra, hogy a tanyai élet elsősorban az aktív korúak létformája. Napjainkban azonban egyre rövidül a tanyán töltött életszakasz; a tanyai gazdálkodás mindinkább a gyűjtés eszközévé válik.

Családszerkezet. Korjelző értékűek az egyes családtípusok is. Míg a magányosak döntő többsége idős és a gyermekeiket „kiröpített” házaspárok is az öregséghez közelednek, a teljes családokban fiatalok vagy legalábbis aktív korúak élnek. (A hiányos családok nemigen köthetők életszakaszokhoz.)

A tanyavilág életképességét bizonyítja, hogy mind Szatymaz, mind Zákányszék külterületén a teljes családok vannak többségben (35,2; illetve 40,3 %) és közülük minden harmadik többgenerációs.

„Tősgyökeresek” vagy „idegenek”. A születési adatok csak arról tájékoztatnak, hogy kik születtek Szeged mindenkori közigazgatási határán belül és kik idegenben. A hagyományos paraszti rendtől eltérő — „urbánus” — magatartásformák vizsgálatával azonban a tanya és a zárt település közötti népességmozgás is föltárható.

Ebben a megközelítésben azok tekinthetők „tősgyökeresnek”, akik beleszülettek a tanyai létbe. A tanyára, illetve másik tanyára költözés esetükben a családalapítással függ össze, visszavonulásuk pedig az öregségre való készülődés jele.

A Zákányszékre, illetve Szatymazra települőket (2, illetve 12 család) nem pusztán születési helyük teszi „idegenné”; ők egy más életforma képviselői. Ezek az emberek ugyanis már meglévő városi vagy falusi otthonukat adták föl azért, hogy tanyán éljenek. Nem házassági kapcsolat révén kerültek ide; vagy a családalapítást követő években, vagy gyermekeik „kiröpülése” után változtattak lakhelyet. Akár Szegedről jöttek, akár messzebből, mindegyiküket a gazdasági lehetőségek vonzották.

Foglalkozás. A mai tanyák vidékünkön sem kizárólag agrárkeresők lakóhelyei, a foglalkozási átrétegződés mértékét és ütemét tekintve azonban jelentős különbségek mutatkoznak a két település kérdezettjei között. (3. táblázat) Míg a szatymazi aktív keresők többsége nemcsak a mezőgazdasági alaptervekenységtől, hanem magától a termelőszövetkezettől is elszakadt, a zákányszékiek nagy része gazdálkodó szakszövetkezeti tag.

Ez nem magyarázható egyszerűen azzal, hogy a szakszövetkezet jobban meg tudja tartani az embereket, mint a téesz. Az „Egyetértés” ugyanis jóformán az egyetlen gazdálkodó szervezet Zákányszéken, míg a szatymazi termelőszövetkezetek — a gazdagabb helyi munkalehetőségek és Szeged közelsége folytán — „versenyhelyzetben” vannak.

3. TÁBLÁZAT

A reprezentatív vizsgálatban szereplő tanyai lakosok megoszlása gazdasági aktivitásuk szerint

		Zákányszék (276 fő)			Szatymaz (298 fő)		
		Férfiak	Nők	Együtt	Férfiak	Nők	Együtt
Aktív kere- sők	szövetkezeti tagok	54	30	84	24	9	33
	— alaptevékenységben	49	28	77	11	3	14
	— alkalmazott	5	2	7	13	6	19
	alkalmazásban állók	14	9	23	54	33	87
	— szellemi	1	2	3	5	14	19
	— ipari	8	—	8	28	8	36
	— egyéb	5	7	12	21	11	33
	önállók	4	—	4	8	3	11
A	összesen	72	39	111	86	45	131
Inaktív	nyugdíjasok	21* + 5 = 29	31 + 3 = 34	63	18 + 14 = 32	28 + 7 = 35	67
	rokkantnyugdíjasok	5	3	8	2 + 3 = 5	1 + 1 = 2	7
	katonák	—	—	—	1 + 1 = 2	—	2
	GYES-en lévők	—	4 + 5 = 9	9	—	5	5
I	összesen	34	46	80	39	42	81
Eltar- tottak	0–6 éves gyermekek	8	12	20	8	5	13
	6–14 éves tanulók	14	16	30	11	14	25
	tovbbtanulók	3	3	6	—	8	8
	— középfokon	3	2	5	—	6	6
	— felsőfokon	—	1	1	—	2	2
	háztartásbeliek	—	29	29	—	40	40
E	összesen	25	60	85	19	67	86

*A dőlten szedett számok a szövetkezeti tagokat jelentik.

Iskolázottság. Az idősebbektől a fiatalabb generációk felé haladva Szatymazon is, Zákányszéken is közel azonos arányban csökken az alapfokú és emelkedik a középfokú végzettségűek részesedése a vizsgálatba vont tanyaiak körében. (Az értelmiséget mindkét helyen betelepült idegenek képviselik.)

A középfokú végzettséget szerző tanyai fiataloknak valamely szakma tudása, a szakmával rendelkező mezőgazdasági vállalkozóknak pedig a gazdálkodás lehetősége adja meg ugyanazt: a „két lábon állás” biztonságát. Kizárólag a mezőgazdaságból származó jövedelemre napjainkban nemigen lehet életstratégiát építeni.

A belterületi ház megléte vagy hiánya. A meginterjúvott zákányszéki családok közül 40-nek, a szatymaziak közül pedig 23-nak van telke, lakása vagy háza (tanyája) állandó külterületi lakhelyén kívül. Hol? A települések sorrendje — zárójelben az ott ingatlanal bíró családok számával — a következő:

A zákányszékiek esetében:

1. Zákányszék (belterület: 23)
(külterület: 8)
2. Mórahalom (5)
3. Szeged (2)
4. Bordány (1)
5. Domaszék (1)

A szatymaziak esetében:

1. Szatymaz (belterület: 7)
(külterület: 3)
2. Szeged (6)
3. Sándorfalva (4)
4. Zsombó (2)
5. Balástya (1)

Mindkét esetben meghatározó, de nem kizárólagos a faluközpont vonzása; az egykori anyaváros mellett valamennyi környező község hatása is kimutatható.

Azok a tanyaiaik, akik valamely zárt településen is „otthon” vannak, nemcsak a külterületről kiindulva vehetnek részt a társadalmi alapfunkciók gyakorlásában.

Hol és milyen tanyában laknak a kinn élők?

A tanyaarendszert annak idején az ésszerű munkaszervezés igénye hívta életre. A lakóház, a gazdasági épületek csoportja és a tanyaához tartozó földterület eredetileg egyetlen termelési egységet alkotott.

A reprezentáns szatymazi és zákányszéki tanyák döntő többsége — telepítését és építésmódját tekintve egyaránt — a múlt öröksége. Az egyéni leleménytől is függött, hogy a korlátozások ellenére hogyan tudtak változtatni ezen az örökségen a külterületen élők.

3. ÁBRA

Zákányszék külterületének áttekintő vázlata

1. műút, 2. volt tanyai iskola, 3. külterületi bolt, 4. a szakszövetkezet központjai, 5. zártkert, 6. a vizsgálatban szereplő (állandóan lakott) tanya, 7. a tanyaközség belterülete

A természeti adottságok mellett a birtokviszonyok és a mindenkori közlekedésföldrajzi helyzet befolyásolták leginkább a tanya hely megválasztását a régi szegedi határban (Juhász 1974). A földtulajdon-viszonyok átalakítása, a községesítés és az úthálózat kiépülése következtében 1949 után más telepítő tényezők váltak fontossá, a tanya rendszer azonban — „tehetetlensége” folytán — csak a hátrányos helyzetbe kerülő tanyák elnéptelenedése árán igazodhatott ezekhez. (Az időszakosan lakott tanyák határbéli eloszlását tanulmányozva kiderül, honnan mentek el tömegesen az emberek.)

1949–1986 között csak kivételes esetben lehetett új tanyát emelni: a lakhatatlanná vált régi mellett, vagy — „újjáépítés” címén — annak helyén. Az a néhány lakóépület, amely ily módon született újjá, a belterületi házak mintáját követi.

Ha a házhelyen változtatni nem is, a tanyaépület minőségén javítani azért mégiscsak lehetett. Akár örökölték, akár vették a tanyát, a legtöbb család kisebb-nagyobb mértékben átalakította azt (alátéglázás, fűdémcseré, az ereszet befalazása, „mozaikozás” stb.).

A külterületi lakóépületek állapota nemcsak az anyagi helyzet, hanem az igény szint tükré is, sőt, olykor még a maradás vagy költözés szándékáról is árulkodik. A szatymaziak és a zá-

kányszékiek igényességét bizonyítja a villamosított — 95, illetve 90% — és a fürdőszobával ellátott — 49, illetve 46% — tanyai lakások magas aránya.

A megváltozott szükségletek új funkciójú gazdasági épületekben is megjelennek. Valószínűleg a tilalmazások következménye, hogy ezek többsége ideiglenes jellegű építmény (fekete fóliából készült csibenevelő, fóliasátor, garázs stb.).

A mai tanyákhoz tartozó földterület egyes részei nemcsak a művelés jellegében — szőlő, gyümölcsös, szántó stb. — térnek el egymástól, hanem a földhasználat jogalapját illetően is. A különböző földtípusok koncentrálására irányuló törekvés a régi tanya funkció újjáéledésére mutat.

A 0,5–1 holdnyi tanya földönmagában is több lehetőséget nyújt a kistermelésre, mint a 200–400 négyszögöles falusi porta. Ha ehhez hozzászámítjuk a téesz-tagokat megillető háztájit és a földbérlet, illetve legelőkiváltás lehetőségét, több holdas kiegészítő gazdaságok működése sem elképzelhetetlen.

Míg a „bentről ki” járó gazdák a tanya rendszer lényegének ellentmondó mozgásokra kényeszerülnek — reggel ki a határba, este vissza a faluba —, a kinn élők az általuk használt földek és a tanya távolságához mérten alakíthatják ki a termékszerkezetet.

A tanyai életmód térbelisége

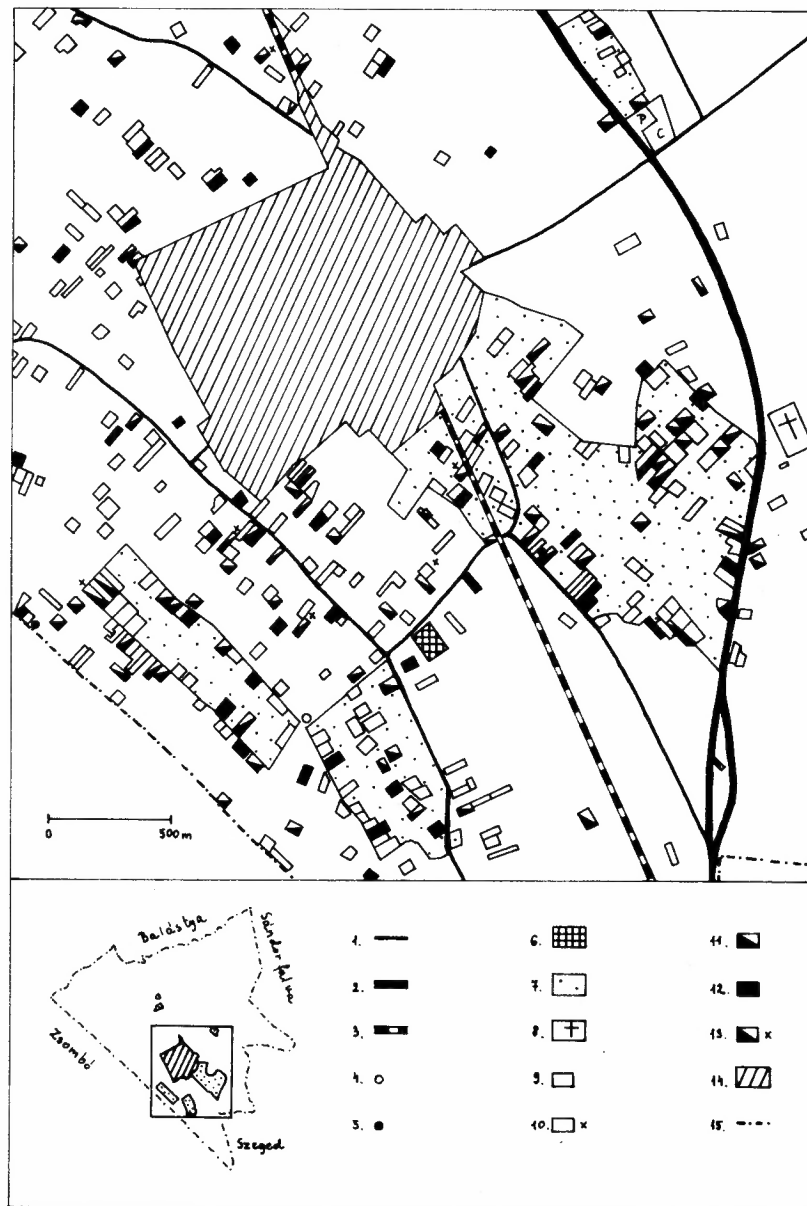
Zákányszék és Szatymaz külterületi lakosai többszörös vonzásban élnek. Hogy mit jelentenek számukra a tanya—faluközpont—város háromszög adta földrajzi keretek, megmutatják azok a térkapcsolatok, amelyeket mint termelők, mint fogyasztók és mint a rokon, illetve települési közösség tagjai alakítanak ki. Az emberek életvitellel összefüggő mozgásainak vizsgálata arra is választ ígért, hogy a különböző társadalmi csoportok képviselői mennyire élnek a tanyai életmód nyújtotta előnyökkel és hogyan tudják legyőzni az abból fakadó hátrányokat. (Mindkét helyen a tanyaiak összessége szempontjából meghatározó mozgásirányok fölvázolására törekedtem; a térkapcsolatok időbeli koordinátái így szükségképpen háttérbe szorultak.)

Termelés

Az embereknek dolgozniuk kell valahol, hogy megéljenek, s ki kell használniuk a tanyai gazdálkodás lehetőségeit, hogy jobban éljenek. Az első és a második gazdaság szereplői is, térkapcsolatai is mások.

Az első gazdaságban az aktív keresők vesznek részt. A férfitöbbslet mindkét település esetében a háztartásbeli nők magas arányával magyarázható, ami kifejezetten tanyai sajátosság (3. táblázat).

A foglalkozási összetétel ismeretében nem meglepő, hogy a szatymaziak jelentős hányada ingázó. (Az alkalmazottak 63%-a Szegeden dolgozik.) Ezeknek az embereknek naponta át kell lépniük a településhatárokat ahhoz, hogy eljussanak a munkahelyükre. A helyben dolgozók napi munkája — akár a faluközpontba, akár a külterületi téesz-majorok valamelyikébe járnak — településhatáron belüli térkapcsolatokat jelent. A magángazdálkodókat (7 fő) nem köti a

4. ÁBRA

Szatymazi határrészlet (Belső-Szatymaz)

1. műút, 2. E-75-ös út, 3. vasút, 4. volt tanyai iskola, 5. külterületi bolt, 6. TSZ-major, 7. zártkert, 8. temető, 9. állandóan lakott tanya, 10. szövetkezeti tulajdonban lévő tanya, 11. időszakosan lakott tanya, 12. a vizsgálatban szereplő (állandóan lakott) tanya, 13. a tanyatulajdonos vagy lakóhelye ismeretlen, 14. belterület, 15. településhatár; P: Postakocsi csárda, C: Camping

mindennapi munkabajárás kényszere. Számukra már csak azért is lakóhely és munkahely térbeli együttese a tanya, mert a föld, amit művelnek, minden esetben a tanya körül helyezkedik el.

Zákányszéken fordított a helyzet: az első gazdaság szereplőinek (3. táblázat) döntő többsége nemhogy a települést, de még a külterületet sem hagyja el napi munkavégzése során. Az aktív keresők nagy része ugyanis a helyi szakszövetkezet tagja. Ők a „régii határhasználat előnyét élvezve” (Lettrich 1974, 20.) továbbra is „saját” földjükön gazdálkodnak. „Birtokuk” nagysága és területi elhelyezkedése örökölt feltétel, amin legfőbb földbérlet útján lehet változtatni.

Nem termelő tevékenység ugyan, de a diákok számára mégiscsak munka: a tanulás. Mindkét településre igaz, hogy a határszélen lévő tanyaokról — ha közelebb érik — inkább a szomszéd falu iskolájába (óvodájába) viszik a gyermekeket szüleik.

Míg munkahelyi kapcsolatait mindenki egyénileg alakítja ki, a tanyán folyó kistermelés inkább családi vállalkozásnak tekinthető: az itteni *második gazdaságban* az inaktív háztartások és az eltartottak is szerephez jutnak.

A termelési feltételeket illetően a téesz-tagok helyzete a legkedvezőbb. Az alkalmazásban állók lehetőségeit nem annyira a végzett munka jellege, mint inkább a munkahely holléte határozza meg. Az aktív korosztályokat tekintve általában azon családok tanyái a legkívánatosabbak, ahol mindkét házastárs ingázásra kényszerül. Az öregedő nyugdíjasok tanyái más okból sivatároznak: erejük fogytán maguk kénytelenek leépíteni gazdaságukat.

A tanyai gazdálkodás Szatymazon elsősorban zöltség- és gyümölcsstermesztést jelent; az állattenyésztés alárendelt szerepet játszik. A zákányszékiek földművelése viszont részben ma is a jószágartás szolgálatában áll. A kertkultúra itt csupán kiegészítője a lehetőség szerint saját takarmánybázisra épülő tehéntartásnak, bikannevelésnek, illetve szerződéses sertéshízalásnak.

Akár fő, akár másodlagos jövedelemforrás a tanyai gazdaság, a munkaszervezés és a termelési feltételek biztosítása ma jóval több utánajarást igényel, mint a tanya és a földek közötti közlekedés, azaz a tulajdonképpeni termelés.

Fogyasztás

Hogy ki hol vásárol s milyen szolgáltatásokkal él a rendelkezésre álló kereteken belül, azt mindenekelőtt az igény szint határozza meg. Az emberekben azonban nemcsak a különböző termékek, illetve szolgáltatások iránti igény él, hanem az a törekvés is, hogy lakóhelyükről kiindulva egy számukra elfogadható méretű térségen belül ki is elégíthessék ezeket az igényeket.

Kinek mit jelent ez az elfogadható méretű térség — a tanyai lakóhelyről nézve? A fogyasztás térkapcsolatait a személyes szükségletek néhány meghatározó eleméből kiindulva igyekeztem fölvezetni.

Élelmiszer-ellátás. Bár az alapvető élelmiszereket a külterületen is meg lehet venni, a tanyai boltok kínálatával rendszerint csak a helyhez kötött környékbeli öregek érik be; szinte mindenki a faluközpontban vásárol. A móróhalmi, illetve sándorfalvi határrész lakói is ezt teszik, csak éppen a „szomszédban”. (Mindkét kiválasztott tanyaközség kérdeztettjei között akad 10–12 család, akik a bevásárlástól az orvosi vizsgálatig szinte mindent itt intéznek. Sándorfalva vonzerejét növeli, hogy belterülete közvetlenül határos Szatymaz tanyavilágával.) Az ingázók Szegeden is megejtetik a napi bevásárlást.

Az aktív korosztályok általában elég „mozgalmas” életet élnek, így nagyobb esélyük van arra, hogy más intéznivalóval kössék össze vásárlásaikat. A tanyai öregek viszont jóformán csak ezért mozdulnak ki otthonról. Aki nem tudja számára elérhető közelségben kielégíteni élelmiszer-szükségletét, különböző „beszerzési stratégiákat” kénytelen alkalmazni.

Egészségügyi ellátás. A falubeli körzeti orvos fölkeresése rendszerint csak az első állomása a gyógykezelésnek; a fogászat és a gyermekorvosi ügyelet kivételével ugyanis valamennyi szakrendelés a városba szólítja az embereket. (Az ágyhoz, illetve „házhoz” kötött öregekhez hívás nélkül is kijár az orvos.)

Fodrász. Van, aki szerint az asszonyok száz kilométerről is visszajárnak kedves fodrászukhoz. Ha túlzás is ez a megállapítás, a lényegét magában foglalja: a fodrászhoz járás rendszeres kapcsolattartást föltételez és sokkal inkább szabad választáson alapul, mint a fogyasztás eddig vázolt térkapcsolatai. Újabb szál, amely a zárt településhez fűzi a tanyaiakat; a férfiakat is. De melyikhez? Mindkét község esetében azonos a sorrend: 1. Szatymaz (Zákányszék), 2. Szegec, 3. Sándorfalva (Mórahalom).

Szórakozás. Alkalmi is, színterei is változnak az életkorral. Nem vitás, hogy a családalapítás előtt álló fiatalok a legaktívabbak. A szatymaziak nem mind érik be a helyi diszkóval; gyakori, hogy többen összefogva kocsival járnak végig a környező községek szórakozóhelyeit. Az aktív korú tanyaiakat általában eléggé leköti a gazdaság; ahol jószágot tartanak, hosszabb időre nem is nagyon mozdulhat ki a család. Az időseknek az is szórakozás, ha nézik a TV-t.

A fogyasztás szempontjából ma kétségtelenül hátrány tanyán lakni. A gazdálkodó aktív korúakat a mezőgazdaságból származó jövedelem kárpótolja a nehézségekért — végső soron ez teszi lehetővé a belterületi ház fölépítését is —, a kinn élő öregek azonban csak a hátrányait érzik a tanyán való lakásnak. Szatymazi példák szerint újabban a kertvárosi életforma is kínálhat olyan előnyöket, amelyekért érdemes tanyára költözni.

Közösségben élés

Ezeket a térkapcsolatokat nagyon is emberi szükséglet: az összetartozás igénye hívja életre. A rokoni, baráti találkozások nem korlátozódnak az ünnepekre — a munkától a bevásárlásig megannyi alkalmat ad rá a mindennapi élet.

Rokonság, család. A szatymaziakat és a zákányszékieket egyaránt saját településükhöz fűzik a legerősebb vérségi kötelékek; az egykori anyaváros csak a második helyen áll. Szomszédaiak közül a Nagyarvíz (1879) után telepített Sándorfalva és szegedi tanyaközségek emelkednek ki. „Rokoni alapon” is bizonyítható tehát, hogy a néhai „dorozsmai főd” határai valóban történeti határok (*l. ábra*).

Annak ellenére, hogy a rokonság nagy része helyben vagy legalábbis elérhető közelségben él, nem rendszeres a kapcsolattartás. Az esztendő ünnepek közül még leginkább a karácsony, a családiak közül pedig a névnapköszöntés jelent ilyen alkalmat. A nagy családi összejövetelek ideje elmúlt, a szűkebb család viszont általában összetart.

A falusi búcsú — lett légyen akár helyben, akár a szomszéd községek valamelyikében — nem mindennapi alkalom a találkozásra. Rendszerint családi ebédrel kötik össze. Aligha véletlen, hogy a szatymazi „búcsújárók” saját falujukon kívül Sándorfalvát, Balástyát és Zsombót,

a zákányszékiek pedig Rúzsát, „Mórát”, Bordányt, Üllést és Domaszéket keresik föl legnagyobb arányban.

Települési közösségek. Tanyán különleges értéke van a — jó — szomszédságnak: „Valami segítség köll, ezöknök adunk, ezöktől kapunk. Ha baj van, ezt érjük legelébb” (Zákányszék). A „tősgyökeres” tanyaiak rendszerint együttműködnek az élet minden területén. A tanyaára települő „idegenek” általában beépülnek ebbe a „szomszédsági hálóba”, ám a falu közösségébe szinte sohasem. Bizonyos értelemben a hétfégi tanya-tulajdonosokat és a kiskerteseket is szomszédnak tekintik a külterületen élők, de — paraszti mentalitás szerint — őket is a munkájuk alapján ítélik meg.

A helybeliek szemében már csak azért sincs nagy különbség tanyai és falusi között, mert kettős ingatlanulajdonnal rendelkező „bejáró” tanyaiak éppúgy vannak, mint „kijáró” falusiak. A tanyaiak döntő többsége is a faluhoz tartónak vallja magát, bár vannak ellenvélemények. A városból kitelepülők pl. továbbra is Szegedhez vonzódnak. Akiket a szomszéd települések valamelyike „csábít el”, kivétel nélkül a határszélen laknak. A „sehova se tartozók” a kirekesztettséget panaszozzák föl, mondván: „Mostoha embörök vagyunk” (Szatymaz). Csak kevesen vállalják tudatosan azt, hogy „tanyasiak”.

Az új községek határai közé zárt tanyavilág lakói — hacsak a munkahely nem köti őket — idegenek már Szegeden. Nem azért kelnek útra, hogy egy városi közösség tagjainak érezzék magukat; céljaik nagyon is kézzelfoghatóak: piacozás, bevásárlás, orvosi vizsgálat, rokonlátogatás. Nem véletlen, hogy a „tősgyökeres” tanyai nép számára a piac és a buszállomás környéke a legbiztosabb támpont. Természetesen egészen más „Szeged-képe” van annak, aki korábban itt lakott, tanult, dolgozott vagy most is bejár nap mint nap.

Jelképes értelmű, hogy Zákány-Alsón — a faluközpont és a város közötti határrészt hívják így — a falu felé igyekeztén ma is azt mondják: „Kimögyünk a faluba”. A befelé az Szeged felé van ...

Összegzés

A ZÁRT TELEPÜLÉS

A kijelölt tanyaközpontok faluvá formálódásával gyökeresen megváltozott a tanyák településkörnyezete: új zárt települések születtek a mezővárosi tanyarendszerek területén.

A TANYA

A mai tanyaközségek külterületén lévő tanyák egy része állandóan, más része időszakosan lakott. Külterületi lakosnak csak azok tekinthetők, akik számára a tanya „az otthon” jelenti. A tanyaiak ilymódon az adott helyi társadalom egy, az állandó lakóhely térbeli elhelyezkedése alapján kiemelt csoportját képviselik.

KAPCSOLATUK

A megváltozott településkörnyezetből kiindulva kezdtem keresni azokat a szálakat, amelyek a mai tanyákat mostani faluközpontjukhoz, egykori anyavárosukhoz, valamint a szomszédos településekhez fűzik. Társadalomföldrajzi megközelítésben e „szálak” azokkal a térkapcsolatokkal azonosíthatók, amelyeket a tanyaiak az egyes társadalmi alapfunkciók gyakorlása sorára alakítanak ki.

A két szegedi tanya-község példáján a lakófunkció, valamint a termelés, a fogyasztás és a közösségben élés legfontosabb területi összefüggéseit igyekeztem föltárni.

A lakást az teszi különlegessé a társadalmi alapfunkciók sorában, hogy mint az életvitelle kapcsolatos mozgások kezdő- és végpontja, megteremti a feltételeket a többi alapfunkció gyakorlásához.

A szatymazi és a zákányszéki példa szerint a tanya-községek helyi társadalma nem osztható föl egyszerűen tanyaiakra és falusiakra, mert kettős ingatlanulajdonnal rendelkező „kintről be” járók éppúgy laknak itt, mint „bentről ki” járók. A „kétfelé való lakás” különböző változatai azt sejtetik, hogy a részekre szabdalt tanyavilág ugyanolyan módon szerveződik hozzá kijelölt központjaihoz, mint amilyen kapcsolatban kialakulása idején magával az anyavárossal volt. Lényeges különbség azonban, hogy a tanya-községek esetében nem a kirajzás, hanem a betelepülés a meghatározó népesedési folyamat.

Nemcsak külterület—belterület viszonylatban létezik ilyen lakóhelyi kapcsolódás; arányeltolódásokkal bár, de kimutatható a tanya és az egykori anyaváros, valamint a tanya és az egyes szomszédos faluközpontok viszonylatában is.

A termelés térkapcsolatait a megélhetés kényszere tartja fenn; ezek a leginkább meghatározottak.

Az első gazdaság jellegadó térkapcsolatai Szatymazon átlélik a településhatárokat (Szegedre ingázó alkalmazottak), Zákányszéken ellenben azon belül maradnak (helyben dolgozó szakszövetkezeti tagok).

A második gazdaság térkapcsolatai a tanyai gazdálkodáshoz kötődnek:

Szűkebb értelemben: a tanya és a földek közötti közlekedés.

Tágabb értelemben: mindaz az utánajárás, amit a gazdaság fönntartása megkövetel.

A fogyasztás térkapcsolataiban az igény szint a meghatározó. Társadalmi különbségek fejeződnek ki abban, hogy kiknek jelent meghatározó életkeretet a tanya (helyhez kötött öregek), a falu („tősgyökeres” aktív korúak), a város („idegenek”), s kik azok, akik áttörik a tanya—faluközpont—város háromszög kereteit (piacozó mezőgazdasági vállalkozók).

A közösségben élés spontán térkapcsolatai vallanak legtöbbit a tanya—tanya, tanya—faluközpont, illetve a tanya—város viszonyról.

A mai tanyák lakói vagy elfordultak az anyavárostól s a faluhoz tartozónak vallják magukat („tősgyökeresek”), vagy új módon — munkahelyük, illetve korábbi lakóhelyük révén — kötődnek Szegedhez (ingázók, „idegenek”).

Az emberi kapcsolatok abban is meghatározó szerepet játszanak, hogy a tanyaiak hol fognak belterületi építkezésbe, azaz mely település közösségéhez kívánnak tartozni.

Ákár a termelést, akár a fogyasztást vagy a közösségi létet tekintjük, a határszáron élők szinte mindegyik tevékenységi kör a szomszéd települések valamelyikéhez fűzi. Mindkét tanya-

község esetében a hagyományos kapcsolatok a legerősebbek: a zákányszékiek Mórahalomhoz (a néhai Alsóközpont), a szatymaziak pedig Sándorfalvához (egykor a Pallavicini-uradalom központja) vonzódnak leginkább. Ezek a térkapcsolatok bizonyos értelemben újrarajzolják a településhatárokat.

Irodalom

- Balogh I. (1965) Az alföldi tanyaág gazdálkodás. In: *A parasztság Magyarországon a kapitalizmus korában 1848–1914* (I. Szerk.: Szabó I.) Budapest: Akadémiai Kiadó: 429–479.
- Barabás J. (1961) A szóránytelepülések kialakulása Közép-Európában. In: *Műveltség és hagyomány* (Szerk.: Gunda B.) Budapest: TK: 219–247.
- Bálint S. (1976) *A szegedi nemzet I.* A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve 1974–1975/2. Szeged.
- Becsei J. (1977) Az agrárvárosok átalakulásának néhány jellegzetessége. *Alföldi Tanulmányok I.* Békéscsaba: 96–116.
- Beluszky P. (1973) A tanyarendszer időserű problémái. A tanyafelszámolás folyamata. *Földrajzi Közlemények*, XXI. évf. 1: 19–36.
- Beluszky P. (1983) A tanyaátalakulás jellemző folyamatai az elmúlt évtizedekben. In: *Társadalmi-gazdasági változások és településstruktúránk fejlődése.* (Szerk.: Dövényi Z. — Tóth J.) Békéscsaba: 81–96.
- Berényi I. (1983) A településkörnyezet társadalomföldrajzi vizsgálata. *Földrajzi Értesítő* XXXII. évf. 1: 37–47.
- Berényi I. (1984) A településkörnyezet társadalomföldrajzi vizsgálatának főbb vonásai. In: *Az Alföld gazdaságföldrajzi kutatásának főbb eredményei és további feladatai* (IV. Népeesség és település. Szerk.: Timár J. — Tóth J.) Békéscsaba: 102–108.
- Csatári B. (1980) A szegedi járás tanyarendszerének néhány jellegzetessége. *Alföldi Tanulmányok IV.* Békéscsaba: 85–106.
- Dénes I. Z. (1980) A paraszti polgárosodás modellje. Erdei Ferenc tanyafelfogásának alakulása. In: *A magyar tanya-rendszer múltja* (Szerk.: Pölöskei F. — Szabad Gy.) Budapest: Akadémiai Kiadó: 313–338.
- Duró A. (1989) *A tanyai átalakulás társadalomföldrajzi vonatkozásai Szatymaz és Zákányszék példáján.* Egyetemi doktori értekezés. Kézirat. József Attila Tudományegyetem, Szeged, 130 o.
- Erdei F. (1935) Területi csoportok egy mezőváros társadalmában. Adalékok Makó társadalomrajzához. *Népünk és nyelvünk* 7–12: 244–252.
- Erdei F. (1941) A tanyaág települések földrajzi szemlélete. *Földrajzi Közlemények* LXIX. évf. 2. 103–113.
- Erdei F. (1942) *Magyar tanyák.* Reprint. Budapest: Akadémiai Kiadó, 1976.
- Harcza I. (1984) Mezőgazdasági kistermelés, életkörülmények, életmód. *Társadalomkutatás* 3-4: 134–153.
- Juhász A. (1974) Telekelrendezés a szegedi tanyaágon. *Ethnographia* LXXXV. évf. 2–3: 276–314.
- Juhász A. (1975) Adatok a szegedi tanyaág kialakulásához. *Ethnographia* LXXXVI. évf. 2–3: 176–312.
- Kósa L. (1984) *Hagyomány és közösség* (Magyar népi kultúra és társadalom) Budapest: Kozmosz Könyvek.
- Lettrich E. (1968) Az Alföld tanyai település- és gazdálkodási rendszere. *Földrajzi Közlemények* XVI. évf. 1: 21–39.
- Lettrich E. (1974) Tanyahálózatunk mai fő vonásai és azok regionális különbségei. In: *Paraszti társadalom és műveltség a 18–20. században.* III. Tanyák. Szolnok: 11–26.
- Mendöl T. (1941) Megjegyzések Erdei Ferenc „A tanyaág települések földrajzi szemlélete” c. cikkéhez. *Földrajzi Közlemények* LXIX. évf. 2: 113–115.
- Mészáros R. (1988) A falusi település térbelisége a lakosság a térpályái alapján. *Tér és Társadalom* 2. évf. 1: 43–57.
- Mészáros R. (1989) A térkapcsolatok értelmezésének néhány összefüggése. *Tér és Társadalom* 3. évf. 1: 3–16.
- Orbán S. (1980) Tanyaközpontosítási, községesítési kísérletek a felszabadulás után. In: *A magyar tanyarendszer múltja.* Budapest: Akadémiai Kiadó: 362–398.
- Petri E. (1966) Szarvas és környéke tanyaág településrendszerének mai települési problémái. *Földrajzi Értesítő* XV. évf. 3: 347–370.
- Solymosi L. (1980) A tanyarendszer középkori előzményeinek historiográfiája. In: *A magyar tanyarendszer múltja.* Budapest: Akadémiai Kiadó: 71–96.

**RELATIONSHIPS BETWEEN SCATTERED FARMSTEADS (*TANYA*)
AND CORE SETTLEMENTS
A Social Geographical Approach
ANNAMÁRIA DURÓ**

The specific feature of the Hungarian scattered farmstead (*tanya*) is derived from its peculiar relationship with the core settlement, the so called parent town. The 1949 local administration reform modified this very relationship: as a result of the formation of designated scattered-farmstead-centres into central villages, new core settlements were established on the territory of scattered farmstead areas in rural-market-town regions. But the hoped rapid liquidation of *tanyas* was not happening: villages with scattered farmsteads remained „divided settlements”, though with their inner areas increasing—both in population number and extent—to the detriment of outer areas.

Taking this modified relationship as a starting point, the author seeks the connecting links between present scattered farmsteads and their central village, the former parent town, or neighbouring settlements. In a social geographical approach, these links are identified as spatial relationships developed by *tanya* inhabitants while exercising basic social functions.

Thanks to a research grant, the author could study *tanyas* in the outer areas of two villages in a sandy region—from a social geographical point of view. The paper summarizes the major results of this field study, highlighting four elements out of the system of basic social functions: the spatial links of housing, production, consumption and social life.

Transl. E. Daróczy

DURÓ ANNAMÁRIA TANYAKÉPEI 1988–1989

1. KÉP

Belterületre nyilvánított tanyaépület Szatymazon. Tájolása szemmel láthatóan eltér az út mentén sorakozó új házakétól.

2. KÉP

A szatymazi tanyavilág képéhez az úri nyaralók is hozzátartoznak. Ez a jánosszállási villa az 1930-as évekből való.

3. KÉP

A szegedi tájra egykor oly jellemző napsugaras házvéget tanyán csak elvétve látni már (Zákányszék).

4. KÉP

„Modern napsugár” egy újonnan épült belterületi lakóház oromzatán (Zákányszék).

5. KÉP

Eredeti állapotában megmaradt ereszetes tanyaház a 19. századból. A födémcsere éve 1914 (Zákányszék).

6. KÉP

Gazdálkodásra használt időszakosan lakott tanya a faluközpont közelében (Zákányszék).

7. KÉP

Pusztulás — A természetes anyagokból épült tanyaház lassan eggyé válik a földdel (Zákányszék).

8. KÉP

Megújulás — Tanya a szülői ház mellett (Zákányszék).

9. KÉP

A századelőn nem volt olyan pontja a szegedi határnak, ahonnan 3 km-nél messzebb esett volna valamelyik tanyai iskola. Ezek az épületek ma is állnak, de tanítás már csak a belterületen folyik (Zákányszék-Alsó).